

Віталій ПИСЬМЕННИЙ

ЛОКАЛЬНІ ПОДАТКИ І ЗБОРИ ЯК ЕКОНОМІЧНА ОСНОВА НАПОВНЕННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Проаналізовано зарубіжний досвід справляння місцевих податків. Дана оцінка діючої практики місцевого оподаткування в Україні та запропоновані шляхи її удосконалення. Сформульовано підходи до подальшого реформування інституту місцевих податків і зборів.

Визначальною умовою інтенсивного розвитку ринкових відносин та демократичних перетворень в Україні є наявність власних фінансових ресурсів на території адміністративних одиниць, а також беззаперечне право розпоряджатися ними. Органи місцевого самоврядування, виходячи з аналізу ситуації, що склалася у регіонах, зобов'язані вирішувати проблеми, пов'язані з соціально-економічним розвитком. Основним питанням, що постає перед територіальними громадами, є фінансове забезпечення виконання програм, віднесених до повноважень органів влади місцевого рівня. Відповідно, це потребує детального науково обґрунтованого перегляду фіскальної політики та *докорінного поліпшення місцевого оподаткування в Україні.*

Для місцевих фінансів України характерною є слабкість дохідної бази місцевих бюджетів, а також наявність суттєвих проблем, які гальмують її нарощування внаслідок недосконалості бюджетного законодавства. Одним із ключових аспектів цих проблем є визначення ролі інституту місцевих податків і зборів як економічної основи наповнення місцевих бюджетів.

Питання, пов'язані з місцевим оподаткуванням, досліджували відомі вітчизняні *вчені-економісти*, зокрема: Андрущенко В., Вишневський В., Данілов О., Даніленко А., Горохов В., Кириленко О., Кравченко В., Крисоватий А., Ляшенко Ю., Піхоцька О., Суторміна В., Федосов В., Чуприна О., Юрій С. та інші сучасники. Взаємозв'язок оподаткування та регіонального розвитку розглядається у працях Луніної І. та Тарангул Л. Однак необхідно зазначити, що більшість досліджень мають переважно теоретичне спрямування, у них недостатньо уваги приділяється комплексному аналізу інституту місцевих податків і зборів, а також його впливу на наповнення місцевих бюджетів України.

Загалом же, обґрунтовані науковцями та фахівцями, а також висвітлені у літературних джерелах питання місцевих податків і зборів, як економічної основи наповнення бюджетів, не отримали однозначного тлумачення, вивчаються під різними кутами зору, у них відображаються окремі аспекти місцевого оподаткування. Це й закономірно, оскільки дане питання надто проблемне.

Метою статті є узагальнення теоретичних та практичних підходів до місцевого оподаткування в контексті забезпечення стабільного економічного розвитку як держави загалом, так і окремих регіонів зокрема. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку завдань, а саме: проаналізувати зарубіжний досвід справляння місцевих податків; оцінити діючу практику місцевого оподаткування в нашій державі та запропонувати шляхи її удосконалення; сформулювати підходи до подальшого реформування інституту місцевих податків і зборів в Україні.

Незважаючи на тенденції до централізму, властивою особливістю низових територіальних одиниць у зарубіжних країнах є наявність розвинутого місцевого оподаткування з високим ступенем самостійності щодо введення місцевих податків, а також встановлення механізму справляння. Їх запроваджують на рівні різних територіальних утворень, серед яких, зокрема, землі і громади у Німеччині, графства і округи у Великій Британії, лени і муніципалітети у Швеції, провінції, комуни і департаменти у Франції, кантони у Швейцарії.

До джерел наповнення місцевих бюджетів у різних країнах світу належать: податок на продаж, місцевий прибутковий податок, податок на власність (майно), промисловий і поземельний податки. Найбільш розповсюдженими є податки на майно, однією з переваг яких є чітко локалізована база, що оподатковується, котру важко приховати. В окремих західноєвропейських країнах (Швейцарія, Скандинавські країни) органи місцевого самоврядування практикують застосування додаткових ставок із прибуткового податку, який загалом встановлює центральний уряд.

У різних країнах існує неоднакова кількість місцевих податків і зборів. Так, у Великій Британії функціонує лише один місцевий податок, який справляється з нерухомого майна. В Японії є три основні місцеві податки, а саме: підприємницький податок, який справляється з прибутку; корпоративний муніципальний податок; зрівняльний податок, що є фіксованою сумою податку, розмір якої залежить від розміру капіталу юридичної особи та чисельності працюючих. Найбільшу кількість місцевих податків запроваджено у Бельгії – 100, в Італії – 70, у Франції – понад 50 [1].

Конституція ФРН передбачає низку місцевих податків, а саме: непрямі податки (податки на розваги, напої, собак, другу квартиру, мисливство, риболовлю), а також натуральні податки (поземельний податок А і Б, промисловий податок). Вони можуть бути запроваджені лише на основі статуту, який затверджують, крім місцевих органів влади, наглядові органи.

У Швейцарії в 26 кантонах діють різні закони про кантональні податки. Залежно від кантону максимальну комбіновану ставку податку на прибуток обчислюють від 12 % до 35 %, ставки податку з капіталу – від 0,3 % до 1,3 %. У деяких кантонах діє модель, заснована на дворічному періоді, інші використовують доходи попереднього року, ще інші – дохід звітнього року для прямого оподаткування. Ставка муніципального податку становить відсоток від кантональної ставки.

Розгляд складу та механізму справляння локальних податків у зарубіжних країнах дозволяє поділити їх на чотири основні групи (див. рисунок 1).

В. Письменний

Локальні податки і збори...

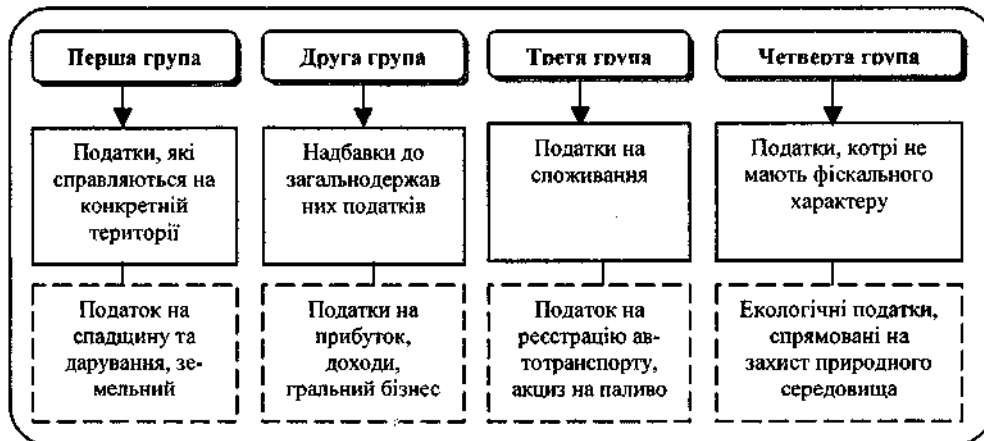

Рис. 1. Основні групи місцевих податків у зарубіжних країнах

Примітка: Побудовано на основі [2].

У зв'язку з проголошенням Україною наміру курсу до інтеграції у Європейське співтовариство особливого значення набувають процеси наближення територіальної організації влади до стандартів, запроваджених Радою Європи. Ратифікувавши Європейську Хартію місцевого самоврядування, Україна надала її нормам загальнообов'язкової сили на своїй території. Європейська Хартія місцевого самоврядування розглядає локальні податки і збори як необхідний атрибут, потребу, і в певному розумінні ознаку місцевого самоврядування. Саме тому вони повинні існувати у такій кількості, в якій повністю б забезпечували місцеві ради коштами, необхідними для задоволення власних потреб. При цьому делеговані та передані повноваження повинні фінансуватися за рахунок передачі частини доходів центральної влади. Місцеві податки і збори мають формувати в собі ту частину дохідної бази місцевих бюджетів, щодо якої центральні органи влади не мають жодних повноважень. Ці кошти повинні бути власністю місцевого самоврядування, на яке вони опираються при виконанні своїх завдань і функцій.

В Україні порядок справляння місцевих податків і зборів визначається Законом України "Про систему оподаткування" від 25 червня 1991 року за № 77/97-ВР, Декретом Кабінету Міністрів України "Про місцеві податки і збори" від 20 травня 1993 року за № 56-93, а також низкою інших нормативно-правових документів (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативно-правові акти України, що регламентують справляння місцевих податків і зборів в Україні

№ з/п	Назва	Дата документа	Номер документа	Дата введення в дію, примітки
1	2	3	4	5
1	Закони України			
1.1	"Про доповнення Декрету Кабінету Міністрів України "Про місцеві податки і збори"	17.06.93	3293-XII	3 дня опублікування
1.2	"Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами"	21.12.00	2181-III	1.04.2001

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
1.3	"Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України „Про місцеві податки і збори"	20.03.03	641-IV	–
2	Декрети Кабінету Міністрів України			
2.1	"Про місцеві податки і збори"	20.05.93	56-93	3 дня опублікування
3	Укази Президента України			
3.1	"Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва"	03.07.98	727/98	3 дня опублікування
3.3	"Про впорядкування механізму сплати ринкового збору"	28.06.99	761/99	–
4	Постанови Кабінету Міністрів України			
4.1	"Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних"	28.12.96	38	–
4.2	"Про затвердження у 2003 році в Автономній Республіці Крим у порядку експерименту справляння окремих місцевих зборів"	28.05.03	875	–
5	Накази Державної податкової адміністрації України			
5.1	"Про затвердження Правил торгівлі на ринках"	26.02.02	57/188 /84	2.04.02
5.2	"Про затвердження форми податкового розрахунку збору за проведення гастрольних заходів"	24.12.03	620	–
5.3	"Про затвердження форми податкового розрахунку збору за право на використання місцевої символіки"	24.12.03	622	Зареєстрований в Мінюсті України 8.01.04 № 2/8601
5.4	"Про затвердження форми податкового розрахунку збору з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі"	24.12.03	623	Зареєстрований в Мінюсті України 8.01.04 № 10/8609
5.5	"Про затвердження форми податкового розрахунку податку з реклами"	24.12.03	624	Зареєстрований в Мінюсті України 8.01.04 № 3/8602
5.6	"Про затвердження форми податкового розрахунку комунального податку"	24.12.03	625	Зареєстрований в Мінюсті України 8.01.04 № 4/8603
5.7	"Про затвердження форми податкового розрахунку збору за участь у бігах на іподромі"	24.12.03	626	Зареєстрований в Мінюсті України 9.01.04 № 11/8610
5.8	"Про затвердження форми податкового розрахунку ринкового збору"	24.12.03	627	Зареєстрований в Мінюсті України 9.01.04 №12/8611
5.9	"Про затвердження форми податкового розрахунку курортного збору"	24.12.03	628	Зареєстрований в Мінюсті України 9.01.04 № 14/8613
5.10	"Про затвердження форми податкового розрахунку збору за парковку автотранспорту"	24.12.03	629	Зареєстрований в Мінюсті України 9.01.04 № 13/8612
5.11	"Про затвердження форми податкового розрахунку збору з власників собак"	24.12.03	630	Зареєстрований в Мінюсті України 9.01.04 № 15/8614

Примітка: Побудовано на основі [3].

Незважаючи на існування достатньо широкого переліку нормативних актів, загалом місцеве оподаткування в Україні є не тільки недосконалим, а й не цілісним. Зокрема, якщо у статті 1 Декрету за № 56–93 передбачено встановлення податку з продажу імпортованих товарів, то стаття 15 Закону за № 77/97-ВР дає вичерпний перелік місцевих податків та зборів, де цей податок відсутній. Окрім того, ситуація, коли три місцевих збори залежать від наявності іподромів, призвела до того, що фактично лише декілька великих міст можуть запровадити всі місцеві податки та збори. У більшості обласних центрів відсутня база оподаткування для багатьох місцевих податків і зборів. У районних центрах, невеликих містечках та селах їхня кількість не перевищує 10; чимало з них є разовими. Окрім того, збір за право проведення кіно- і телезйомок, збір з власників собак є не тільки малоефективним, але й важким для справляння.

Усе це призводить до відсутності реального впливу органів місцевого самоврядування на формування дохідної частини місцевих бюджетів за допомогою власних джерел. Органи місцевого самоврядування відсторонені не тільки від фіскальної політики, але й не здатні впливати на стан економічного та соціального розвитку території. Загалом же, вони можуть суттєво впливати лише на торгівлю, через механізми справляння ринкового збору та збору за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі. Дані збори, а також комунальний податок та податок з реклами є фактично залежними від органів місцевого самоврядування джерелами наповнення місцевих бюджетів. Саме тому практично у всіх містах вони встановлюються на максимальному рівні, за винятком ринкового збору [4].

Відповідно до статті 17 Закону України "Про систему оподаткування" Кабінет Міністрів України надав право органам місцевого самоврядування встановлювати місцеві податки і збори, визначати їх граничні розміри, об'єкти оподаткування та джерела сплати. Це означає, що територіальні громади своїми рішеннями можуть як встановлювати, так і не встановлювати ті чи інші місцеві податки і збори. При цьому комунальний податок, збір за припаркування автотранспорту, ринковий збір, збір за видачу ордера на квартиру, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, збір з власників собак є обов'язковими для встановлення сільськими, селищними та міськими радами за наявності об'єктів оподаткування.

Незважаючи на достатню кількість місцевих податків і зборів, їх вплив на формування місцевих бюджетів незначний. З цієї причини органи місцевого самоврядування не завжди можуть запроваджувати: податок з реклами; збір за участь у бігах на іподромі; збір за видачу ордера на квартиру; збір за право на проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; курортний збір [1].

Практика справляння місцевих податків і зборів в Україні засвідчує, що їх роль у формуванні фінансової бази місцевого самоврядування малоістотна. Так, їх частка у доходах місцевих бюджетів у 2003 році становила 1,8–4,2% [3]. При розгляді стану надходження місцевих податків і зборів необхідно відмітити, що наповнення місцевих бюджетів характеризується наступними показниками (табл. 2).

Таблиця 2

Надходження місцевих податків і зборів станом на 1 жовтня 2004 року
тис. грн.

Місцеві податки і збори	2003 р.			2004 р.		
	Затверджено	Виконано	Відхилення, %	Затверджено	Виконано за 9 міс. 2004	Відхилення, %
Податок з реклами	15 267,9	18 111,5	119	17 956,4	16 344,2	91
Комунальний податок	150 465,8	142 517,6	95	146 037,7	112 301,4	77
Готельний збір	62 607,5	70 431,1	112	—	—	—
Збір за припаркування автотранспорту	13 853,8	11 088,8	80	13 887,5	9 634,8	69
Ринковий збір	291 199,6	297 616,1	102	319 043,6	238 009,2	75
Збір за видачу ордера на квартиру	256,0	230,2	90	265,3	161,3	61
Курортний збір	1 585,5	1 188,5	75	1 057,4	904,0	85
Збір за виграш у бігах на іподромі	19,4	14,3	74	70,1	—	—
Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі	2,7	1,9	70	1,4	1,1	79
Збір за право використання місцевої символіки	6 480,3	7 467,2	115	2,9	1,3	45
Збір за право проведення кіно- і телеізмок	17,5	10,4	59	7 355,4	6 930,7	94
Збір за право проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей	306,0	248,6	81	19,2	2,9	15
Збір за проїзд на території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон	11 127,2	9 389,5	84	156,8	208,4	133
Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг	31 755,9	31 506,4	99	30 914,1	23 339,4	75
Збір із власників собак	275,7	319,2	116	304,6	243,8	80
Всього	594 520,4	592 410,3	99	556 493,9	414 827,3	75

Примітка: Побудовано на основі [6].

Місцеві податки і збори формують незначну частину доходів бюджетів навіть у великих містах [5]. За 9 місяців 2004 року до місцевих бюджетів надійшло 414,8 млн. грн. місцевих податків і зборів. Серед них найбільше значення мали: ринковий збір (238 млн. грн.); комунальний податок (112,3 млн. грн.); збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг (23,3 млн. грн.). Решта місцевих

В. Письменний

Локальні податки і збори...

податків і зборів займали незначну частку у доходах місцевих бюджетів, що загалом становила 8% (рис. 2).

Стосовно збору за виграш у бігах на іподромі, то за 9 місяців 2004 року не надійшло жодної гривні із запланованих 70 100 грн. Низькими за надходженнями також були: збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі (1 102 грн.); збір за право використання місцевої символіки (1 305 грн.); збір за право проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей (2 951 грн.).

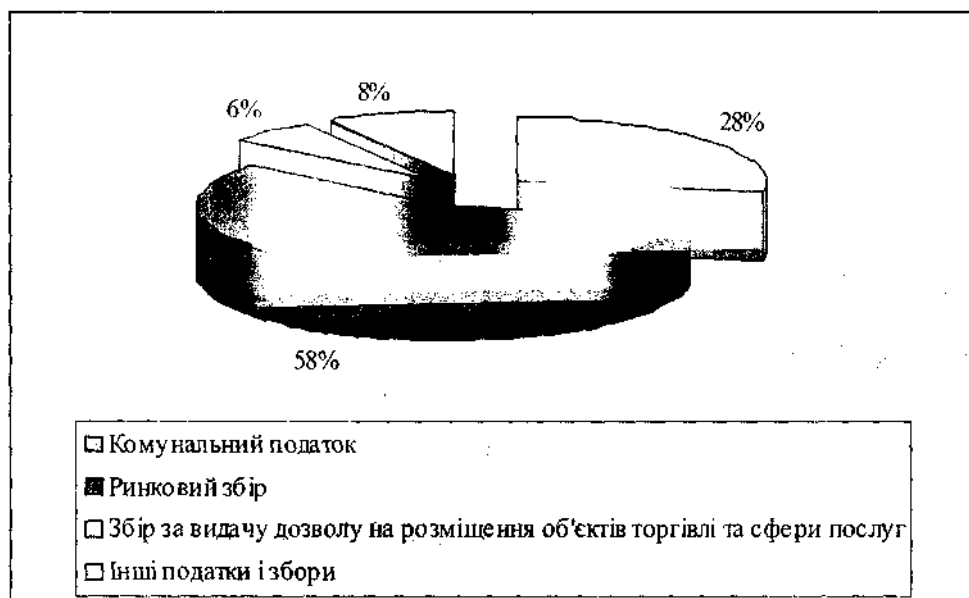

Рис. 2. Структура місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів станом на 1.10.2004 року

Примітка: Побудовано на основі [6].

Вважаємо, що назріла потреба звузити перелік неефективних у справлянні місцевих податків і зборів. Так, через незначні надходження коштів до місцевих бюджетів доцільно вилучити з переліку місцевих податків і зборів: збір за участь у бігах на іподромі; збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; збір за право на проведення кіно- і телезйомок; збір з власників собак; збір за видачу ордера на квартиру; збір за право на проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей. Необхідно залишити лише бюджетоуворюючі платежі, зокрема, податок з реклами, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг, ринковий збір, збір за припаркування автотранспорту.

Сутність заходів з вдосконалення складу місцевих податків і зборів у зазначеному напрямку передбачається у проекті Податкового кодексу України, що узагальнено можна подати на рис. 3.

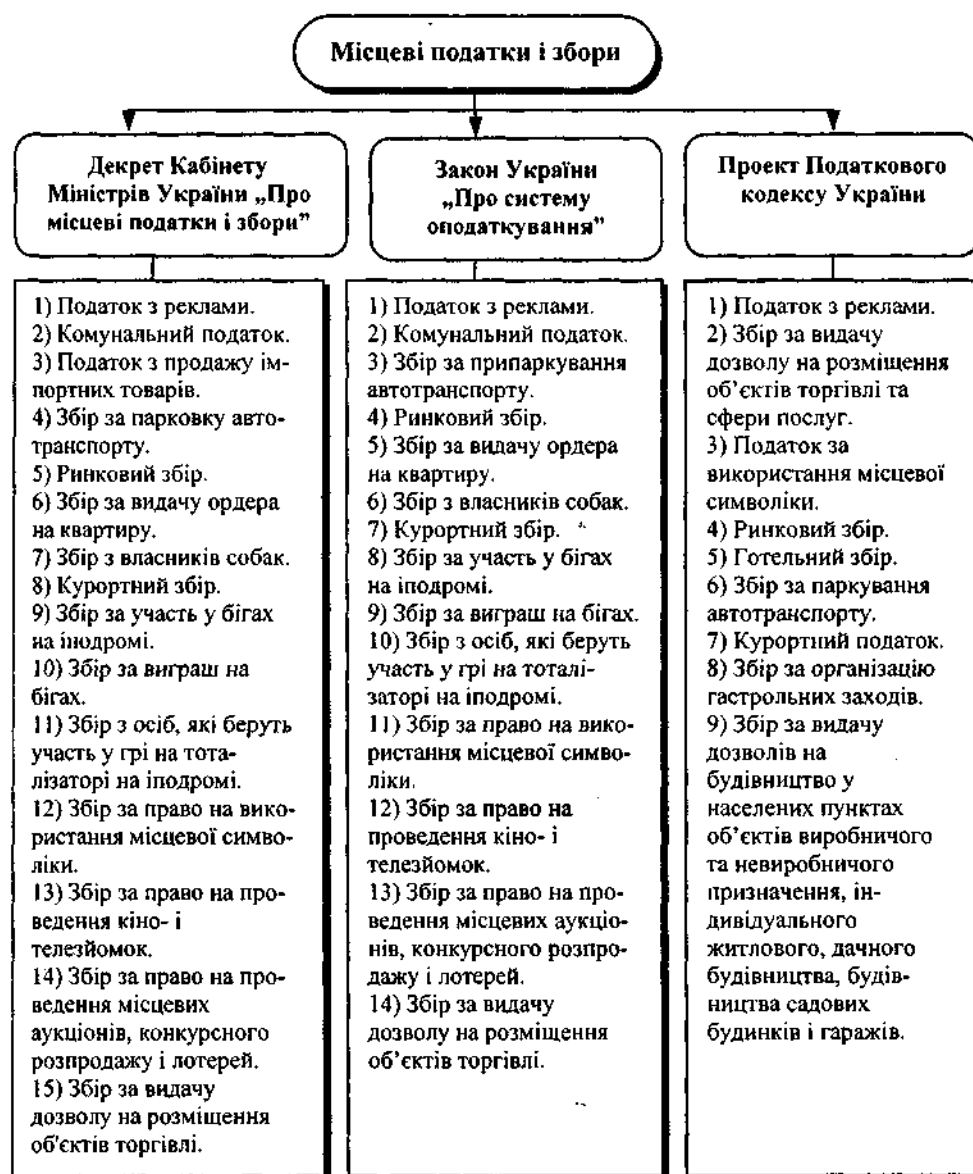

Рис. 3. Склад місцевих податків і зборів згідно з чинним законодавством і проектом Податкового кодексу України

Так, однією з причин необхідності вилучення комунального податку з переліку місцевих є те, що підприємства сплачують податок за місцем знаходження, а об'єкт оподаткування (чисельність працюючих) може перебувати на певній території тимчасово. Територіально-адміністративні одиниці, де проживають працівники підприємств, що мають досить розгалужену соціальну сферу, не отримують відповідних доходів у бюджет, але повинні нести витрати, пов'язані з вирішенням соціально-побутових, культурних та інших проблем регіону, і обсяг цих витрат безпосередньо зумовлений кількістю населення на певній місцевості.

Проектом Податкового кодексу планується запровадження збору за видачу дозволів на будівництво в населених пунктах об'єктів виробничого та невиробничого призначення, індивідуального житлового, дачного будівництва, будівництва садових будинків і гаражів, що дасть змогу вирішити соціально-побутові та інші проблеми у регіонах. Проектом Кодексу передбачено встановлення ставок збору в гривнях за кожні 100 м² земельної ділянки, одержаної для будівництва. При цьому ставки будуть диференціюватися залежно від виду об'єкта будівництва та розміру населеного пункту, в якому здійснюватиметься будівництво.

У літературних джерелах [1; 5; 7; 8] автори висувують наступні підходи до подальшого реформування інституту місцевих податків і зборів:

- усунення суперечностей у встановленні місцевих податків і зборів при фактичному збереженні існуючої системи місцевого оподаткування. Даний підхід представлений у проекті Податкового кодексу та передбачає запровадження 9 місцевих податкових платежів. Це призведе до збільшення частки (до 15–20%) місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів;
- збільшення впливу органів місцевого самоврядування на наповнення місцевих бюджетів шляхом надання самостійних прав у місцевому оподаткуванні. Це спричинить наближення української податкової системи до загальноєвропейських стандартів, де місцеві органи будуть не тільки розпорядниками видаткової частини місцевих бюджетів, але й реально впливатимуть на дохідну частину;
- розвиток інституту місцевих податків і зборів у напрямі, який відображатиме політику органів місцевого самоврядування в галузі зайнятості, соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища;
- запровадження дієвого контролю за сплатою місцевих податків і зборів, їх правильним обчисленням та своєчасним нарахуванням шляхом закріплення функції з його здійснення за відповідними контролюючими органами;
- розширення переліку місцевих податків і зборів за рахунок запровадження:
 - а) зборів із цільовим використанням одержаних коштів (наприклад, зборів на прибирання та освітлення вулиць, за збирання сміття, впорядкування парків, зон відпочинку); б) податків на цінні папери (на емісію акцій та облігацій), біржові операції, грошові капітали, приріст капіталу; в) податку з осіб, які володіють двома квартирами; г) податку на право розміщення офісів у центральній частині міста; д) місцевих акцизів (наприклад, на тютюнові та алкогольні вироби); е) додаткових місцевих податків на доходи громадян.

Загалом же, запровадження нових місцевих податків і зборів за прогнозними розрахунками Державної податкової адміністрації України збільшить щорічні надходження коштів до місцевих бюджетів на суму понад 100 млн. грн. [3]. Звичайно, йдеться не про одночасне їх введення. Здійснювати це необхідно поетапно, у контексті реформи всієї податкової системи, під час якої доцільно збалансувати співвідношення між надходженнями від загальнодержавних та місцевих податків на користь значного підвищення частки других.

Підсумовуючи викладене, автор статті поділяє вищевказані науково обґрунтовані пропозиції та висуває власні погляди щодо удосконалення інституту місцевих податків і зборів, а саме:

1) Стосовно справляння ринкового збору, необхідно розширити та конкретизувати перелік пунктів торгівлі, з яких він справляється. Ставки збору, на відміну від чинної системи оподаткування, доцільно встановлювати у гривнях.

2) Потрібно розробити чіткий підхід до справляння збору за припаркування автотранспорту. Це пов'язано із низькими надходженнями до місцевих бюджетів при значній базі оподаткування. Зокрема, ставки збору, їх граничний розмір доцільно встановлювати у гривнях та диференціювати залежно від місця паркування (наприклад, центральна частина міста, території ринків, супермаркетів тощо).

3) Необхідно запровадити більш деталізований підхід до об'єкта та бази оподаткування податком з реклами, а саме: передбачити розподіл об'єктів оподаткування залежно від виробництва та розміщення реклами; база оподаткування повинна визначатися виходячи з вартості сплачених рекламодавцем сум за надані послуги, а також вартості фактичних витрат на виробництво рекламної продукції.

4) Потрібно ввести в дію податок на нерухомість як місцевий податок шляхом внесення відповідних змін до Закону України "Про систему оподаткування" та низку інших нормативно-правових документів. Це дозволить збільшити роль місцевих податків у наповнюваності місцевих бюджетів, при цьому частка місцевих податків в доходній частині бюджету зросте до 50%.

5) Необхідно надати органам місцевого самоврядування право запроваджувати на своїй території власні податки і збори, враховуючи специфічні для певного регіону об'єкти оподаткування.

6) Потрібно запровадити та віднести до місцевих податків і зборів окремі екологічні збори (наприклад, збір за забруднення навколишнього середовища). Це дозволить забезпечити збереження та охорону довкілля, а також значно поліпшити екологічну ситуацію у регіонах.

7) Доцільно звільняти протягом першого року функціонування новостворені суб'єкти підприємницької діяльності від оподаткування окремими місцевими податками і зборами за поданням та під контролем органів місцевого самоврядування.

8) Для підвищення дієвості місцевого оподаткування в Україні необхідно посилити наукове обґрунтування податкової політики, спрямованої на стабілізацію, уніфікацію та активізацію позитивного впливу місцевих податків і зборів.

Для вирішення на законодавчому рівні цих проблем, необхідним є прийняття Податкового кодексу України. Його положення (в частині місцевих податків і зборів) мають стати своєрідним орієнтиром для органів місцевого самоврядування під час прийняття ними рішень щодо запровадження місцевих податків і зборів. Запропоновані проектом Податкового кодексу України зміни у справлянні місцевих податків і зборів мають створити стабільну законодавчу базу оподаткування, збільшити податкові надходження до бюджетів місцевого самоврядування. Зокрема, запровадження науково обґрунтованих, випробуваних на практиці місцевих податків і зборів забезпечуватиме оптимальні фінансові надходження та сприятиме вирішенню завдань соціально-економічного розвитку регіонів.

Раціонально організоване місцеве оподаткування повинне забезпечити ріст економіки та підвищити соціальний добробут регіонів. *Його реорганізація назріла*

В. Письменний

Локальні податки і збори...

та має бути спрямована на забезпечення фінансової бази місцевого самоврядування, що є однією з найважливіших умов ефективної діяльності територіальних громад та утворених ними органів самоврядування. Наповнення сільських, селищних, міських бюджетів через зростання ролі місцевих податків і зборів має бути пріоритетним [8]. Загалом же, ефективне використання інституту місцевих податків і зборів має стати важливим інструментом зміцнення усієї фінансової системи України.

Література:

1. Данілов О., Мухомор Ю. Місцеві податки і збори: шляхи їх удосконалення в Україні // Вісник Державної податкової служби України. – 2000. – № 45. – С. 9.
2. Динес И. Ю. К вопросу о формировании доходной базы местного самоуправления // Финансы. – 2003. – № 7. – С. 26.
3. Матеріали офіційного сайту Державної податкової адміністрації України – <http://www.sta.gov.ua/>.
4. Матеріали сайту – <http://www.toloka.com.ua/>.
5. Кравченко В. Місцеві фінанси України: Навч. посіб. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 1999. – С. 487.
6. Матеріали офіційного сайту Міністерства фінансів України – <http://www.minfin.gov.ua/>.
7. Кириленко О. П. Місцеві фінанси: Навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 2004. – С. 140.
8. Піхоцька О.М. Місцеві податки і збори у забезпеченні фінансової самостійності органів місцевого самоврядування // Фінанси України. – 2003. – № 5. – С. 46.

Редакція отримала матеріал 15 грудня 2004 р.